

Breda Pogorelec

To je pomembno sociolingvistično dejstvo. Naši vojaki, rekruti, ki gredo v jugoslovanski prostor, včasih ne znajo dobro niti slovenščine, vsaj knjižne ne. To se pravi, da nimajo ustrezne jezikovne ravni v prvem jeziku in je v stiku s knjižno srbohrvaščino vojaškega šolanja do neke mere zapolnjen njihov jezikovni izraz, z njim pa predstave. Toda s tega vidika se današnji zbor teh problemov žal ni utegnil dotakniti. Na simpoziju se bomo nemara morali vsaj malo posvetiti tudi tem konkretnim sociolingvističnim vidikom vprašanja prvega jezika v vojaškem življenju.

Frane Jerman

Filozofska fakulteta v Ljubljani

NEKAJ MISLI O ODNOSU MED FILOZOFIJO IN JEZIKOM

1. Jezik pojmujeemo danes kot skupnost različnih znakovnih sistemov, katerih temeljna funkcija je sporazumevanje med ljudmi. Ta definicija je dovolj splošna, da ne more biti (prav zaradi svoje splošnosti) preveč sporna. Jezik pa seveda ni zgolj informacijsko, sporočilno sredstvo, ampak je tudi sredstvo za umetniško izražanje in znanstveno sporočanje.

Če nam gre za jezik kot sistem znakov in simbolov, moramo reči, da je zgrajen večplastno. Pogovorni jezik je s tega vidika *univerzalni* jezik, ker zajema vse jezike, ne samo umetniškega in znanstvenega, ampak tudi znotraj obeh še posebne simbolne jezike, kot sta npr. jezika matematike in logike. Poleg »realnega« jezika, kot bi lahko imenovali *jezik reči* (podobno kot v Swiftovem romanu *Guliverjeva potovanja*, kjer se ljudje pogovarjajo samo z ostenzivnimi definicijami: kažejo in tudi nosijo s seboj predmete, o katerih in s katerimi se hočejo pogovarjati), imamo še množico sinkategorematičnih izrazov, razen teh pa še jezik pojmov in jezik pojmov o pojmihi. Tu bi se lahko na široko začeli pogovarjati o hierarhiji jezikov znotraj univerzalnega jezika — in sicer po kriteriju splošnosti in abstraktnosti besednih upodobitev pojmov. Ta kriterij nam pride izredno prav, ko ocenjujemo kulturo jezika, se pravi njegovo sposobnost za izražanje tudi zelo abstraktnih, težko izrazljivih miselnih konstrukcij, ki jih je zlasti polna filozofija. Kako se je ta plast slovenskega jezika razvijala, vidimo lepo, če beremo prve slovensko pisane filozofske tekste naših neotomistov (npr. Frančiška Lampeta ali Antona Mahniča), kjer je beseda okorna in nekako ne zna prebiti lupine abstraktnosti. Ko pa beremo zadnje razprave Aleša Ušeničnika, opazimo, da mu filozofska beseda teče že povsem mirno. Njegovo izrazoslovje je jasno, miselne konstrukcije sicer zapletene, vendar jezikovno nadzorovane in nadzorljive. Podobno podobo dobimo, če si ogledamo razvoj laične filozofije od obdobja med obema vojnoma do danes. (Nekako od Franca Vebra pa do Vojana Rusa.)

K razvoju filozofskega jezika je seveda nekaj prispevala tudi prevodna literatura, ki je na Slovenskem sicer ne gojimo preveč in tu s Srbi in Hrvati sploh ne

moremo tekmovati, vendar pa je praktično vsa marksistična terminologija nastala kot prevod, v procesu prevajanja del klasikov marksizma.

2. Jezik pa ni zanimiv samo z vidika njegove pomenske plasti, ampak tudi s svoje *logične* strani. Z vidika logike je namreč jezik sistem pravil, in sicer *normativnih* pravil, ki nam zapovedujejo, *kako naj* govorimo in pišemo in *kako ne smemo* ne pisati ne govoriti. Pravila so torej *zapovedna in prepovedna*. Glede na to bi lahko dejali, da je logika jezika sistem zapovednih in prepovednih pravil.

S tem pa seveda logika jezika še zdaleč ni izčrpana. (Termin logika uporabljam v zvezi z jezikom samo pogojno — bolj v smislu reda stvari ali temeljne strukture, iz katere so izpeljive posebne strukture.) Že prej citirana delitev jezika na *kategorematične in sinkategorematične* izraze nakazuje, da se bo logika bolj ukvarjala s sinkategorematičnimi besedami kot pa s kategorematičnimi. Če je namreč logika (in tu mislim na t. im. formalno ali formalizirano logiko) znanost, ki proučuje *izpeljivost* enih stavkov iz drugih v zvezi z njihovimi oblikami (formami) in to na temelju *izhajanja* enih stavkov iz drugih, potem je jasno, da se lahko logika dotakne jezika samo s svoje specifične strani in ugotavlja (ali vsaj poskuša ugotavljati) »logičnost« *sintakse univerzalnega (vsakokratnega) jezika.*

Tu bi kazalo omeniti, da je sintaksa govornih besed kljub vsemu drugačna od sintakse pisane besede. To nam kaže že preprost poskus: ko snemamo nezvani (nepripravljeni) pogovor na magnetofonski trak, vidimo, — ko razgovor prepišemo —, da ga moramo sintaktično povsem preurediti, semantično kajpada ne. To nam v resnici pokaže vsak magnetogram. Logična analiza jezika pa ne zadeva samo te sintaktično-gramatikalne plati, ampak tudi pravilno rabo besed — in to takšno pravilno rabo, ki je jezik sam s pravili ne urejuje. Že Ludvik Wittgenstein je v svojem *Logično-filozofskem traktatu* ugotavljal napačno rabo besede »identičen«: »Tako 'Sokrat je istoveten' nič ne pove, ker besedi 'istoveten' kot pridevniku nismo dali nobenega pomena«. (5.4733). Filozof je mislil na to, da je beseda »identičen« ali »istoveten« v svoji uporabi nujno dvočlenska relacija, ki je ne moremo uporabljati monadično — saj je v tem primeru ob svoj pomen. Tako nam torej logika mojstri občutek za pomensko pravilno rabo. Čim bolj abstrakten jezik govorimo, tem bolj pride do veljave logika. Ta znanost je v nekem smislu pravzaprav *polica*j. Gramatika in logika sta si bili že od nekdaj dovolj sorodni znanosti — obe se pač podobno ukvarjata z jezikom. Logika skrbi nekako za pomensko snažnost jezika pri njegovi uporabi. V tem smislu je logika istovetna s tisto filozofijo, ki jo je zagovarjal (seveda mnogo preveč rigorozno) dunajski krožek in po kateri je filozofija logično pojasnjevanje (razjasnjevanje) stavkov znanosti. Ta sicer že prevladana koncepcija filozofije pa vendarle kaže mesto, ki ga logika praktično zavzema v jeziku, mesto, ki ga ima vsem -izmom navkljub.

3. Jezik ima seveda poleg svoje glavne — sporočilne — funkcije še dosti drugih. Med njimi gotovo ni na zadnjem mestu *estetska* funkcija. Te pa ne iščemo navsezadnje zgolj v umetniškem knjižnem jeziku, ampak tudi v pogovorni govorni besedi. Nemara je to, čemur pravimo kulturna raven jezika, prav v ude-

ležbi, deležu, ki ga ima estetska funkcija besede kot element estetske zgradbe jezika.

Govorništvo, na katerega smo že pozabili in sodi menda samo še v zgodovino in na teološko fakulteto, ni samo način, kako prikleniti poslušalčevo pozornost, ampak je v takšni sestavi govora, katerega struktura je tisto, čemur so stari antični mojstri pisane in govorjene besede rekli »eno mnogega« ali »lepo«.

Gotovo da v vsakdanjem sporočilu (pisanem ali govorjenem) estetska funkcija besede še zdaleč ni glavna, vendar pa je sodelujoča in sodoločujoča. In prav tu se še enkrat pokaže, da je med govorjeno in pisano kulturo na Slovenskem (vsaj po mojem mnenju) precejšna razlika. V govoru delamo slovnične napake, ki bi jih v pisani besedi nikoli ne zagrešili, tvorimo sintaktično tako nemogoče konstrukcije, da jih ni mogoče razvozlati in stavek obtiči, bolje, obvisi v zraku, ne da bi dopovedal to, kar je hotel. Šele izrazita disciplina nas prisili, da govorimo razumljivo in v skladu s pravili jezika — se pravi pravilno.

Ali je torej govorjena misel drugačna od napisane? Ali velja za govor drugačna logika kot za pisano besedo? Vse to so vprašanja, na katera bi morala znati odgovoriti ne samo filozofija (ta še najmanj), ampak sociolingvistika in psiholingvistika.

4. Temeljni filozofski problem jezika je, kako se v njem zrcali stvarnost, realnost. Prav o tem »kako« so filozofi razpravljali že od antike sèm. Posebno srednjeveški spor med »realizmom« in »nominalizmom« je posegel prav v bistvo razsežnosti tega problema. Realizem je bil bolj nagnjen k mnenju, da jezik neposredno izgovarja stvarnost, da je samo simbolni nosilec stvarnosti in torej nekaj »pasivnega«, »nominalizem« pa je zatrjeval *konvencionalni* značaj jezika: splošno je samo v znakih, ki so izbrani po dogovoru, sami zase pa ne pomenijo ničesar.

Konvencionalizem pravzaprav zanika neposredno, bistveno zvezo jezika s stvarnostjo, saj pri vseh svojih avtorjih vodi neposredno v agnosticizem. To pa zato, ker je spoznavnoteoretsko povezan s senzualizmom, ki reducira spoznanje na sfero čutnega zaznavanja. Svet se spremeni v svet občutkov in zaznav — te pa so individualna zadeva vsakega posameznika. Glede na to ni mogoče odkriti neke objektivne obče veljavnosti — spoznanje je vedno subjektivno. To, kar dviguje vsaj v nekem smislu spoznanje na objektivno raven (na relaciji TI — JAZ), je ravno jezik kot sistem dogovornih simbolov ali znakov. Beseda »rdeč« je za vse, ki razumejo slovenščino, znak za določeno barvo. Ne glede na to, kako vsak posameznik doživlja rdečo barvo, in verjamemo, da jo vsakdo doživlja na svoj način (ki je lahko tudi neprimerljiv z občutkom drugih ljudi), pa vsi vemo, da gre za rdečo barvo. V tem smislu je jezik na tej ravni poenotenje, konvencionalno poenotenje občutkov. Jezik in njegovi sestavni deli so torej nekaj fiktivnega, spremenljivega.

Nasproti tej teoriji, ki more voditi v solipsizem, kar je večna nevarnost vsake senzualistične spoznavne teorije, stoji *realistična* teorija, po kateri imata jezik in svet enako strukturo. S to teorijo imamo (ali naj bi imeli skorajda paradoksalno) opraviti pri Ludviku Wittgensteinu, in sicer v njegovem že citiranem *Traktatu*. Gre za vprašanje, ali imata jezik in svet v resnici enako strukturo. Dve tako

kvalitativno različni stvari (stavek in stvarnost, ki jo stavek opisuje) pravzaprav sploh ne moreta imeti enake strukture.

Realizem Wittgensteinove teorije jezika iz obdobja *Traktata* je v trditvi, da sta jezik in stvarnost primerljiva. Tako beremo značilne stavke: »Stvarnost je primerljiva s stavkom« (4.05) ali pa »Gramofonska plošča, glasbena misel, notni zapis, zvočni valovi so vsi med seboj v tistem preslikavajočem notranjem odnosu, ki vlada med jezikom in svetom. Vsem je skupna logična zgradba.« (4.014). Kot je iz obeh citatov razvidno, ne gre za neposredno, direktno *kvalitativno* strukturno izenačevanje teh dveh kvalitativno neprimerljivih si stvari (jezik in svet), ampak za teorijo simbolnega *preslikavanja* v smislu projekcijske teorije. Wittgensteinovo sklepanje je približno takole: Da bi lahko v jeziku spregovorili nekaj o svetu, morata imeti jezik in svet nekaj skupnega — to pa je logična zgradba, ki mora biti vsaj primerljiva z enim in drugim, kar ni daleč od Aristotelove misli, po kateri je stavek, ki spaja nekaj, kar je spojenega v stvarnosti, resničen, ker prikazuje neko dejstvo. Wittgensteinova filozofija jezika iz njegovega prvega obdobja je torej v bistvu klasična aristotelovska teorija, ki vidi obstoj resničnosti stavka v njegovi primerljivosti z vsebinskostjo, se pravi s stvarjo samo. Tej misli je težko nasprotovati, vendar je tudi ni mogoče razumeti dobesedno, saj se stvar vendarle zaplete, kakor hitro zapustimo področje reči, stavke s konkretnim subjektom in konkretnim predikatom. Na onih ravneh jezika, o katerih smo spregovorili v točki št. 1., se teorija resnice premakne na drugo področje, na področje logičnih odnosov med pojmi in stavki, ki so nosilci teh pojmov, saj neposrednega stika z empirično, čutno-zaznavno realnostjo ni več. Stvar otežkoči tudi praktična raba jezika, ko en sam termin sodi na več ravni, kar je odvisno od vsakokratne jezikovne situacije.

Zdi se, da je rešitev med obema skrajnostma (med rigoroznim konvencionalizmom in preveč naivnim realizmom) v postavitvi dialektične razsežnosti med jezikom kot sistemom znakov in svetom, tj. različnima ravnema realnosti (od empirične, čutno-zaznavne realnosti do realnosti teoretskega sistema znanja — znanosti).

5. Na koncu bi rad poudaril, da je jezik predvsem fiksacija pomena v znake. Jezik je v tem primeru kot posoda (Prešernova primera sploh ni samo pesniška, ampak skriva ali razkriva veliko in globoko resnico), katere vsebina se more spremeniti, oblika (posoda) pa le redkokdaj. To pomeni, da znak, beseda, ostaja, njen pomen pa se historično spreminja. To pa ne samo v terminologiji znanosti (obrabljen primer je seveda beseda »atom« ali »nedeljivi delec«, ki smo ga na nesrečo človeštva razcepili), ampak tudi (in tu še mnogo bolj pogosto) v pogovornem jeziku. Prav zato ne smemo pozabiti tudi na dejstvo, da si jezik in mišljenje nikakor nista istovetna, saj je jezik le *diskurzivno* mišljenje, se pravi *oformljeno* (izoblikovano) mišljenje in še zdaleč ni niti podoba tega, kar se v resnici dogaja pri miselnem procesu v človekovih možganih. V tem je tudi tista resnica nominalizma, ki pravi, da jezik enoti nekaj, kar je pri vsakem posamezniku različno (v okviru istega področja seveda).

Rekli smo, da je logika jezika sistem pravil: zapovednih in prepovednih. To pa je samo del resnice. Jezik je razvijajoč se sistem. Jezikovna praksa (pismena in ustna) nenehno spreminja pravila, ki jih krši in postavlja nova. Zato se giblje

zgodovina jezika v nenehnem boju med staro in novo normo. Kdor bo bral kate-
ri koli prevod izpred dvajset ali petdesetih let (ali nemara še več — zaradi boljše
preglednosti in dokazljivosti pričujoče teze), bo začuden nad zastaranostjo je-
zika in se bo pri priči zavedel, kako se je jezik normativno spremenil. Zasta-
relost prevodov govori prav o tem. Zastarelosti jezika starejših piscev pa ne
čutimo kot zastarelost, ampak kot estetsko funkcijo jezikovne patine. (Če
beremo Jurčiča v nepopravljenem jeziku — tako rekoč v originalu —, ga po-
vsem drugače estetsko vrednotimo, kot pa če ga beremo v berilih, kjer je osna-
žen, jezik pa je zato sivo posodobljen.)

Jezik torej ni zgolj problem slavistov in jezikoslovcev, ampak tudi filozofov
in ne nazadnje tudi logikov. Zato smo se tudi v prizadevanju za lepšo sloven-
ščino v javni in zasebni rabi odločili združiti vse svoje moči.

Breda Pogorelec

Izhajam iz tistega, ali pa vsaj blizu tistega, koliko je naše jezikoslovje povezano s
češko, poljsko teorijo in podobno, in s tistim, kar je izhajalo iz Carnapove šole. Seveda
so stvari in gledišča drugačna. Tudi jih mi pojmuje drugače. Mislim pa, da je go-
vornik odprl s svojim prispevkom nekatere dimenzije, o katerih bomo slavisti morali
razmišljati, na vseh ravneh. O Wittgensteinu slišimo, beremo zelo veliko, spreminjamo
znani citat Meje mojega jezika so meje mojega sveta v pregovor, veliko od tega je
tudi napak razumljenega. Včasih pride tudi do kratkega stika med filozofijo in med
jezikoslovjem, kar je bilo tudi omenjeno. Hvaležna sem za govornikove besede, za
spodbudo, in na enem naših prihodnih posvetovanj bomo morali filozofskim podstavam
v naših vedah, tako v jezikoslovju kot v literarni védi, posvetiti več tvornega delov-
nega časa.

Jože Toporišč

Vesel sem, da je tudi kolega citiral Wittgensteina, ki sem ga tudi jaz pred kratkim v
neki polemiki citiral ravno s istim mestom. Mislim, da je ena izmed stvari, ki povzro-
čajo nekulturo jezika in govora, tudi zatekanje v tako imenovano splošnost, nedore-
čenost, da se melje slama in pravzaprav nobeden ne more ugotoviti, kdo sploh nastopa.
Potem so pa še neke stvari, recimo trditve, kakor da slovenskemu jeziku nekaj manjka.
Ali je to res? Slovenskemu jezikovnemu ustroju ničesar ne manjka. Imamo v jezikov-
nem ustroju tako imenovane končne elemente, kot so fonologija, če hočemo, tudi bese-
dotvorni formanti itd., potem recimo morfematika, so pa tu še nekončni elementi, recimo
izrazje. Pomanjkljivost tega jezika pa čutim, če se pojavi neka nova teorija ali novo
predmetno področje, v tujem jeziku meni prezentirano, in ga hočemo izraziti v sloven-
ščini. Takrat se postavljajo problemi, o katerih smo že preje govorili. Drugače pa jezi-
kovni strukturi ničesar ne manjka. Morda manjka, če bi vendarle hotel koncidirati
malo predavatelja. Morda je včasih preobremenitev z arhaizmi, ampak to gotovo tu
ni bilo mišljeno. Ravno pred kratkim sem govoril z nekim tehnikom, strojnikom, ki je
razlagal isto in opozoril, da se ta problem pojavlja. So tehnični izrazi, ki jih mi ne
vidimo tako, kot nam jih predstavi beseda v tujem jeziku. Res so nekatere stvari v
jezikih, kjer mi tistega tako ne vidimo, imamo deloma drugače povedano, in takrat bi
pa priznal neko tako pomanjkljivost. Ali slovenska notranja logična zgradba jezika
ovira filozofsko misel? Mislim, da ne. Tako zelo hvalijo francoščino kot jezik, v katerem
je mogoče jasno misliti. Če gledamo včasih francoske razprave itd. — jaz ji tega ne
morem priznati. Te slabosti, tega slovenski jezik nima.

In potem je bila še ena misel: jezik in svet s podobno strukturo. Na splošno se mora
reči, da ni tako. Pšenica pa riž rasteja pri nas, pa kupujemo ju. Vendar se jezikovno

to lahko različno izraža; in zato imamo tudi jezike, ki so v strukturi izrazito različni. Drugo pa je, da meni jezikovna struktura torej razčlenjuje pojavnost morda na svoj način, morda je bilo kaj tudi v tem smislu mišljeno, da jaz gledam tudi predmetnost na podlagi tega, da je moj materin jezik slovenščina oziroma — če sem si razširil možnosti — še kateri drug jezik.

No, tako brez kakšnega kritizma, utrinkov nekaj, da ne bo brez odziva.

Frane Jerman

Moja teorija odnosa svet—jezik je v bistvu projekcijska teorija, a o tem zdajle ne bi razpravljaj. Hotel pa bi povedati samo še en stavek: v slovenščini dejansko nekaj manjka, če ne moremo govoriti o slovenščini brez tujk.

Breda Pogorelec

S tem, kar je zdajle tovariš Jerman rekel, se pa ne strinjam. Rada bi poznala jezik — vsaj ti, ki jih poznam, niso takšni, da bi lahko govorili o jeziku brez tujk. Mislim, da lahko govorimo, če se seveda potrudimo, o našem jeziku tudi brez tujk.

Če so težave, potem so drugje, z njimi se ukvarja tudi deloma naša kolegica Olga Gnamuš, to je najbrž vprašanje naše zmožnosti. Naš jezik ima strukture, o katerih je govoril tovariš Toporišič. Vprašanje naših zmožnosti je, ali te strukture obvladamo? Vprašanje je, koliko je tega; pa še vprašanje sposobnosti. Ali lahko to, kar obvladamo, tudi v praksi izpeljemo? Na to pa deluje toliko pritiskov, toliko zavor, da je pravzaprav prej treba govoriti o teh vprašanjih v zvezi s Slovenci. Žal v sorodnih strokah ni razumevanja in od tod tako spoznanje.

Kajetan Gantar

Tovariša Jermana bi samo v toliko korigiral: kolikor jaz poznam jezike indoevropskega kroga, ni jezika brez tujk. Tudi homerski jezik, ki je najstarejša faza grščine. Tam že najdemo mesta, kjer pravijo: ta in ta beseda, ki ji pa drugi pravijo tako in tako. Če pravi tovariš Jerman, da slovenščini nekaj manjka, ker ne more obstajati brez tujk, potem lahko rečemo, da ravno toliko manjka tudi vsakemu drugemu jeziku na svetu.

Frane Jerman

Veseli me, da sem sprožil debato. Tega stavka nisem ravno tako resno mislil.

Breda Pogorelec

S prispevkom tovariša Kremenška se bomo dotaknili nekih problemov v svetu navad. Tudi navade so govorica in prav zaradi tega nas mora etnološka problematika, natančneje specifika te problematike posebej zanimati. Bojim se, da slavisti nimamo zmeraj stika.

Slavko Kremenšek

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Rad bi se zahvalil za povabilo, da kot etnolog povem nekaj besed k današnji temi »Slovenski jezik in slovenska kultura«. To priložnost pa bi izkoristil tudi za to, da kot član izvršilnega odbora Etnološkega društva Slovenije to zborovanje toplo pozdravim.